

УЧИТЕЛЬСЬКА СТОРІНКА В БІОГРАФІЇ О.П. ДОВЖЕНКА

У статті розглянуті основні історико-біографічні факти, що характеризують учительську діяльність всесвітньо відомого кінорежисера і письменника О.П. Довженка в роки Першої світової війни і значних соціально-політичних зрушень.

Ключові слова: О.П. Довженко, вчительство, людина невичерпної духовної сили.

Як відомо, своє трудове життя видатний майстер кіно і слова О.П. Довженко (1894 – 1956) розпочав з учительської роботи в школі. Згадуючи той час, він писав у «Автобіографії», що вчителювання було для нього тоді єдиним, чого досяг. Вчителювання – складний педагогічний процес. І Довженко безпосередньо включився в нього зразу ж після закінчення Глухівського вчительського інституту.

Учитель – слово містке. Український педагогічний словник констатує: учитель у широкому суспільному значенні – це мислитель, громадський діяч, який формує погляди і переконання людей, допомагає їм знайти власний шлях у житті, а у вузькому значенні – той, хто проводить навчальну і виховну роботу з учнями. Отже, мова про одну з важливих сторінок у біографії О. Довженка – його житомирське вчительство.

«Я був учителем вищої початкової школи», – наголошував він.

У Житомир, тодішнє губерньське місто, Олександр Петрович прибув «з умінням учити школярів» – в інституті «при отличном /5/ поведении оказал успехи в... педагогике и дидактике весьма удовлетворительные /5/» [2, арк.3].

Перед цим, щоправда, крутилось-вертілось відрядження за кордон.

Куди саме?

Малось їхати в Назарет¹, розповідав Довженко, «на батьківщину Ісуса Христа».

Але стрімкі події, що спричинили тривалу світову війну, різко змінили плани. І Довженку надіслали перепризначення.

«Предложением Г[осподина] Директора народных училищ» з 1 липня 1914 року його зараховують на посаду вчителя в Кутузівське вище початкове училище, а з 20 вересня – в 2-е Житомирське [2, арк.6].

Директором народних училищ Волині був, як з'ясувалося, глухівський викладач Довженка Сергій Олександрович Криловський. У Глухові він викладав природознавство і фізику, виконував обов'язки директора інституту, а з 7 червня того ж таки 1914 року прийняв директорство в Житомирі.

Він, треба думати, і сприяв своєму випускнику в його житомирському причалі. Існують відомості, що в брата цього Криловського – місцевого адвоката – Довженко навіть деякий час квартирував.

Освітня мережа міста включала в себе три вищі початкові училища: Житомирське 1-е (чоловіче), Житомирське 1-е (жіноче) і Житомирське 2-е (змішане). А крім них, дев'ять однокласних приходських шкіл, одну двокласну, дві гімназії, дві семінарії (вчительську і духовну), землемірне училище, ремісниче та деякі інші, переважно приватні.

¹ Назарет – місто в Галілеї. Нині – в складі Ізраїлю. В ті часи Росія була зацікавлена в своєму впливі на арабський Схід і всіляко підтримувала діяльність Православного Палестинського Товариства, яке відкривало й швидко розширювало мережу російських шкіл. Проте з початком I Світової війни російські школи там почали закривати, і потреба в учительських кадрах відпала.

© Пригоровська Лідія Віталіївна – ст. лаборант Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя.

Що ж являло собою Житомирське 2-е (змішане), в якому вчителював Довженко? Про нього в «Памятній книжці дирекції народних училищ Волинської губернії на 1914 год» сказано: «Відкрите як міське в 1909 році, перетворене на вище початкове в 1913 р. Приміщення наймане... Класів 5. Учнів: хлопчиків 124, дівчаток 38...».

Завідував училищем Павло Миколайович Василюк – інспектор з освітою за вчительський інститут. Законовчителем значився протоієрей І.Т. Глаголев. Уроки історії, географії, мов – російської, французької, німецької; математики й фізики, природознавства, графічного мистецтва, рукоділля, співів та гімнастики вели вчителі І. І. Афанасьєв, М. І. Кольченко, О. І. Карафа-Корбут, Д. К. Соколов, К. Р. Линецька, О. М. Тюменєва, Ю. С. Рихлицька, К. Л. Зінюк, Ф. П. Петрова, О. А. Ковальський, Я. Н. Капустянський. Медичне обслуговування здійснював лікар О. О. Туницький.

Усі вони й склали оточення, в яке потрапив Довженко.

Прийняли його приязно. За ним закріпили години з природознавства та географії.

Містилось училище у двох будинках: головному – по вулиці Великій Бердичівській, 54 і допоміжному – на Пушкінській, 47.

Викладацький персонал у ньому не був постійним. Кадрові зміни відбувалися з тих чи інших причин.

Щойно минув рік, а місце інспектора вже стало вакантним. Посаду пропонують Довженку. Але він відмовився. Мотивував відмову своєю молодістю, браком досвіду. До того ж потайки мріяв учитись, вступити в Академію мистецтв.

Інспектором призначили іншого, досвідченішого. Ним став Максим Васильович Троц. Крім Афанасьєва, російську мову почала викладати Р. М. Андрєєва. Співи – Є. Н. Хілетинський. Гімнастику – С. Ю. Волошко. В училищі збільшився контингент учнів. Їх стало вже понад 200. Додався й ще один клас.

Навчаючи учнів, Довженко шукав найоптимальніші підходи. Схоластику тодішньої педагогіки, яка вимагала зубрячки, особисто збагнув ще в Сосниці. Тому й не брав її до уваги. Торував свою стежку. Багато читав, обдумував, випробовував. У процесі праці вдосконалював методи викладання.

Житомирські вихованці були в захопленні від уроків, які він вів. За спогадами тодішніх учнів, ті «уроки здавалися їм надто короткими, дзвінок ніби навмисне переривав їх на найцікавішому місці». Учитель розповідав і тут же, розкриваючи тему, унаочнював, ілюстрував – «на дошці з'являлись портрети історичних осіб, картини історичних подій, ландшафти невідомих географічних місць, зарисовки з життя людей і природи. Слухали його уважно...» [1, с.175].

На уроках і в позакласних заходах Довженко пробуджував у своїх підшефних глибокі патріотичні й національні почуття, повагу до рідної мови, якої не вчили в школах, до народних українських пісень, які також заборонялись.

Він навчав своїх вихованців розумно «читати книгу природи та людського життя». Нікого не залишав байдужим до оточуючого світу. Вів щирі бесіди про велич людського духу, про справедливість і волю, про дружбу, що не мислима без довір'я, взаємної духовної близькості і товариської прихильності, і тим ще більше примагнічував до себе учнівство.

Однією з дійових форм навчання і виховання Олександр Петрович вважав безпосереднє спілкування з природою. Він був твердо переконаний, що природа вже сама собою позитивно впливає на виховання, підносить настрій, робить людину добрішою, сповнює її ніжними почуттями і разом з тим виключає такі негуманні якості, як лють, жорстокість, несправедливість.

Під час екскурсій він і сам добірав, почував себе радісним і щасливим, багато співав українських народних пісень, жартував, сміявся. Екскурсії до того ж звільняли Довженка від переслідувань. Бо те, чого говорити в класі не дозволялось, він без будь-яких побоювань висловлював у лісі чи біля річки, серед буйних зелених трав і безмежного моря лугових квітів.

У житомирців побутує переказ про одну із екскурсій, на якій хтось із учнів убив чи зловив вужа.

«– Вужа? – спохватився Довженко. – А якби це була гадюка?!...»

Хлопці збіглися в коло. Почали заступатись за вужолова. Тут, мовляв, стільки вужів, що ніхто їх ніколи не переб'є й не виловить..

Я б цього не робив, – зауважив Довженко. – Хай би той вуж безпечно гуляв на волі. Ріс і повзав собі в траві...

Хлопці презирнулись. Умовкли.

А Довженко продовжив:

– І вуж, і птах, і бджола на квітці – все це потрібно для повноти природи. А природу слід берегти. Інша справа – гадюки. Їхні жала отруйні, часом смертельні. Цих бийте, якщо нападуть. Бийте, де б вони не повзли. Бо й між нами, людьми, водяться теж подібні. Удають із себе святих та божих, а насправді... Насправді лютіші отруйних змій».

Цікаві, змістовні бесіди часто проводились ним і тоді, коли молодь збиралася поблизу школи в тодішньому монастирському саду.

«На тих зібраннях, – згадував колишній учень Довженка М. М.Ярошенко, – я вперше почув правду про мерзенисть релігії. Розкрив мені її наш учитель» [9].

Шкідливість релігійного словоблуддя Довженка непокоїла в Сосниці, в Глухові, де вчився вчителювати, а тепер і в Житомирі.

Ось чому на одному з молебнів, що правився на честь перемог царизму у грабіжницькій світовій війні, Олександр Петрович був єдиним, хто не став на коліна, а пішов геть.

Справу довелось мати потім з начальством. Більше того – навіть з київським митрополитом.

– Не говіє, – закидали йому в провину. – Не відвідує церкви.

Та Довженко й не шукав оправдань. Свою позицію озвучив начальству твердо: з церквою в нього «покінчено».

На Довженка летіли доноси.

Як пізніше стало відомо, священик Бурчак-Абрамович доклав і своєї руки – зробив донос, написав пасквіль. Почалися перевірки, умовляння, погрози. Але вчитель тримався стійко. Уміло протистояти мерзотникам вчив не лише своїх вихованців – мав і собі за правило.

У Житомирі багатьма жертвами вже давали про себе знати безупинні фронтові бої. Люди були стривожені. А ласі до зиску церковники робили своє. Запустили в приході чутку про так зване Боже «знаменіє»: війна, мовляв, може завершитися швидко, але тільки тоді, як у них у соборі догорить велика «пудова свічка».

На свічку збиралися подаєння.

Ошукана паства брязкала в «божу касу» останні свої копійки. Сподівалась від чудо-свічки рятунку.

Але ж сказано: на Бога надійся...

Свічка не догорала. Те, що за день випалювали, святоші поповнювали вночі. Потай від прихожан [13, с.176]. От і виходило, як того й жадалось попівству: свічка не догорала, війна не кінчалась, а грошики пливли в «касу».

Довженко висміяв шкурників. Викривав і висміював їх до кінця своїх днів.

Олександр Петрович належав до тих у училищі, проти прізвищ яких писалось: «не имеющий чина». Проте й цей канцелярський ярлик йому ніколи не псував настрою.

Він поринав з головою у свої шкільні клопоти. Був членом педагогічної ради. Багато уваги приділяв поповненню училищної бібліотеки новими книгами. Його власноручний підпис бачимо під списками найважливіших видань, складеними й запропонованими для придбання в січні 1915 року [11, арк.21].

Не випадково, що в кінцевому підсумку попечитель Київського навчального округу учнівську бібліотеку училища назвав найбільш цінною (кількість книг у ній досягала 2487 назв) і, згідно з листом директора народних училищ, дозволив надати Довженку, мабуть, як заохочення, 50 крб. допомоги із спеціальних коштів [12, арк.13].

Працюючи з учнями, Довженко вмів тактовно запобігати небажаним проявам поведінки. Переконає в цьому й випадок, який стався в училищі, коли весною заклали сад. Учитель невтомно трудився сам. Успішно справлявся з роллю садівника. Особистим прикладом задавав тон роботі і при цьому детально пояснював, як необхідно садити правильно, щоб деревця прижились.

Та ось один із учнів тихцем опустив лопату. Вирішив утекти.

Довженко помітив. Підвівся. І голосно (так, щоб почули всі) сказав:

– Той – не людина, хто не посадить і не лишить після себе хоча б одне деревце на землі...

Почув учителя й утікач – збентежився, знякотив, повернувся до гурту.

В училищі хлопці й дівчата вчилися нарізно. Але позакласні заходи їх об'єднували. І як тільки вчитель втручався у якийсь із них, все набувало нового, небуденного змісту.

Разом з учнями він охоче співав у хорі, ходив до театру, відвідував ілюзіон, як тоді називали кіно; проводив екскурсії на мальовничі береги Тетерева та Гуйви, і цим ще більше завойовував юні серця. Сміливіші просилися до нього у помічники, щоб нести, як казали вони, «капелюш» (з наголосом на «е»). Придбавши той свій «капелюш» (фетровий бриль), Довженко, ідучи з учнями, часто тримав його в руках. І хлопці саме в такий спосіб виявляли свою повагу до вчителя.

«Тепер я іноді зустрічаю колишніх своїх учнів, – писав Олександр Петрович у «Автобіографії». – Це вже немолоді люди різних професій. Я питаю їх – чи був я хорошим учителем? Кажуть – був не стільки хорошим учителем, як хорошим вихователем. Ці відповіді сповнюють мене радістю».

Своє пояснення сказаному Олександр Петрович вбачав у щирому, дружньому контакті з дітьми.

«Навряд чи я був хорошим вихователем у звичайному розумінні цього слова, – читаємо в нього в тій же «Автобіографії». І далі: «Я просто був молодим, не набагато старшим за них (учнів. – Л.П.), був товариським, веселим, і вони були мені з усякого погляду ближчими й милішими, ніж мої колеги-учителі. Був я з ними до кінця відвертим...» [4, с.21].

Колеги ж учителі з їхнім казенним релігійно-монархічним уявленням про життя й світ не викликали в Довженка особливих симпатій.

Дехто з житомир'ян, публікуючи краєзнавчі статті, характеризує їх тенденційно. 2-е вище початкове училище, маючи на увазі вчителів, називає «більш прогресивним» у порівнянні з іншими. І для цього, мовиться в тих статтях, багато зробив інспектор училища М. Троць – «демократично настроєна людина».

Але сам Довженко до таких упереджених, тривіальних оцінок, пригадуючи той час, не вдавався.

«Демократичний» інспектор (в спогадах Довженка – директор) поставав перед ним зовсім в іншому світлі. Коли йшлося про спірні речі, він (цей інспектор) не приховував «свого роздратування», «кричав», «репетував», погрожував вигнанням з роботи, засланням у Сибір [6, с.123–124].

Він переслідував тих, хто ходив на українські вистави, таємно читав і поширював твори Тараса Шевченка, Івана Франка. Як офіційну особу, вірного прислужника можновладців його боялись. Остерігались.

Політична благонадійність учителів суворо контролювалась. І вони, як і Довженко, що вийшов з інституту «політично неписьменним і темним», у цьому плані мало чим відрізнялись від нього. Деякі фанатично вірили в існування духів померлих. Інші – ще в якісь забобони.

Словом, плин учительського життя, незважаючи на війну, був по-міщанському звичним. Після уроків кожен займався чимось своїм. Хтось біг до церкви, хтось у домашній закуток. Більш товариські збирались у канцелярії, щоб «поспівати, погомоніти», обмінятись новинами. А Довженко, тут же присівши, їх малював. Обдаровував дружніми шаржами, зарисовками, епіграмами.

Житомир'янка Г. В. Левицька в ті часи працювала разом з Довженком. З-під його олівця, розповідала вона, дружні шаржі і зарисовки з'являлися швидко й при повній портретній схожості. Особисто їй найбільше запам'ятались такі, як «Міністр освіти» (дружній шарж на вчителя І. І. Афанасьєва), «Отак перебігають з головного корпусу училища до жіночого» (сатирично-гумористичний рисунок) та ін. Окремо змалював Довженко й саму Левицьку та її маленьку дочку Оленку.

Події першого року Світової війни вчителів поки що не торкалися близько. Не торкалися вони й Довженка – молодого «франтуватого» (К. Гранат) інтелігента. Чому «франтуватого»? Бо приїхав з відпустки в новому костюмі, в добротному фетровому капелюсі і з тростинкою (батькові дуже хотілось «вивчити свого сина на пана»). Чому війна його не торкалась? Бо Житомирське повітове присутствіє по військовій повинності визнало його непридатним до військової служби.

Проте жахи війни вже докочувались. Прямо з фронту, з сирих окопів тривожні листи шле Довженку його глухівський однокурсник Петро Фурса. Люди в солдатських шинелях, скаржаться фронтовик, гинуть ні за що, і війні не видно кінця.

Тим часом царське самодержавство вело широку «псевдопатріотичну роботу». Всіляко героїзувало війну подвигами солдатів. І Довженко, згадуючи ті дні, залишив навіть скрушне своє зізнання, що через власну «длительную болєзнь» був позбавлений змоги «защищать родину с оружием» [10, с.44].

Провінційний Житомир сколихнули невдовзі зачестілі ускладнення на полях битв. Політично нейтральні учителі сміливіше починають розмови про нестерпне становище, ріст дорожнечі, нестачу продуктів; про все ще не зжиті в країні залишки кріпосництва, імперські заборони, репресії.

До розмов активно прилучався й Довженко.

«Свобода, рівність, братерство» – ось ті великі слова, які вперше почула тоді від нього його найближча колега, що стала потім дружиною, В. С. Довженко (Крилова).

Отже, в ході війни, в ході критичного сприйняття її наслідків рівнем свого світогляду він тоді вже підносився значно вище за інших.

«Все життя присвячу боротьбі за правду...», – говорив він Криловій у ті незабутні дні [3, с.142].

Енергійний, романтично-поривний, Довженко мріяв про справедливе суспільство. І цей високий політ його мрій духовно зближував його й Шевченка.

До Лютневої революції про Шевченківські свята в училищі нічого було й думати. Попечитель Київського навчального округу з цього приводу розіслав циркуляр, котрим суворо забороняв будь-які вшанування пам'яті Великого Кобзаря. Та революція розв'язувала руки.

Довженко, Крилова, десятки учнів дружно взялися за підготовку Шевченківських святкувань. Розучували вірші, готували інсценізації «Катерини», «Гайдамаків», проводили репетицію п'єси «Назар Стодоля» [8, с.70]. Довженко разом з учнями малював декорації, ескізи костюмів, оформляв сцену. Співав з хором «Заповіт», давав поради юним гуртківцям, читцям-декламаторам.

Деякі твори поета пам'ятались йому з дитинства. Тож тепер мав нагоду ще глибше збагнути велич геніальної постаті. І не тільки збагнути, а й донести віще слово Тараса до всього колективу.

Тим віщим словом тоді живилось, набираючи сили, й стихійне національне почуття Довженка.

І він, і Варя Крилова були наймолодшими між колег, міцно здружилися, покохали одне одного, вступили в шлюб. Та бути разом до кінця своїх літ їм, як мовиться, не судилось. Проте саме з появою Варі в Житомирському училищі Довженко мовби розквіт. Передав їй години природознавства. Разом з нею старанно готувався до уроків фізики, малювання, гімнастики. Скрізь і завжди вирізнявся своїм оптимізмом.

Як впливає з багатьох свідчень, Довженку було властиве швидке уміння знаходити спільну мову зі всіма, кого вчив. Учнівська молодь і вчителі бачили в ньому людину невичерпної духовної сили, педагога, який, крім усього, надавав ще й великого значення вихованню краси.

«Ми з нетерпінням чекали його уроків», – згадувала колишня учениця Довженка С. О. Кройчик.

А він і справді був на уроках, як маг. Навчаючи учнів малювання, давав їм свій інструктаж, пильно контролював, щоб точно схоплювали потрібні лінії, найхарактерніші риси.

Так було й на одному з уроків, коли вчитель залучив їх до цікавого й задалегідь продуманого завдання – запропонував змалювати шию дівчини, яку всі вважали чомусь невродливою. І тоді здивований клас по-новому глянув на свою юну ровесницю. Шия дівчини була й справді, як ні в кого красивою, лебедино-ніжною, а зворушена від такої уваги натурниця, замкнута й невесела до цього, враз ніби ожила [1, с.175].

Зовнішній вигляд Довженка, самобутня манера триматися не залишались не поміченими в училищі. Носив він коричневу косоворотку, туго підперезувався ременем. І не лише «капелюш», пасував йому і формений кашкет.

До Довженка, розповідав його учень О. Д. Хохлюк, якось зразу всі потяглись. Клас, у якому навчався хлопець, готувався до випуску. Двічі на тиждень Довженко проводив з класом уроки гімнастики. Завжди жваво, цікаво. Всі гімнастичні вправи давалися йому легко. І юнаки охоче наслідували вчителя.

Хохлюк не належав до заможних родин.

Батько часто хворів. Сім'я бідувала. Перебиваючись на безхліб'ї, хлопець намагався підзаробляти. Запрягав батькову клячу, їхав на залізничний вокзал, аби щось комусь підвезти. Та його, на той час неповнолітнього, як на зло, перепиняли городові. З дороги відсилали додому, а хворого батька штрафували.

Довженко глибоко співчував таким юнакам. Скільки міг, підтримував їх морально і матеріально.

Повного списку житомирських учнів Довженка поки що ми не маємо. Але пам'ять старшого покоління зберегла їх близько тридцяти.

Колишня його учениця Є. Т. Черкасова за радянського часу стала доктором філологічних наук. Працювала в одному з інститутів АН СРСР.

Більшість теж здобула належну професійну освіту, в тому числі й учительську. А згаданий вище О. Д. Хохлюк, живучи й працюючи в Чернігові, виявив рідкісний талант як скульптор-самородок. Його роботи з мініатюрної ліпки були відомі всій Україні. Любовно, з високим рівнем майстерності ним виготовлено, до речі, й бюст Довженка. Він зберігається нині в Сосницькому музеї митця з пам'ятним написом: «Учителю від його учня» [7].

На протигагу тодішньому чиновному вчителюству О. П. Довженко з особливою чуйністю ставився до юнаків, які наполегливо прагнули вчитись, незважаючи на нестатки. Саме ця Довженкова риса залишилася назавжди в пам'яті колишнього слухача Житомирських педагогічних курсів, який приїхав туди з Борзни, Петра Оксентійовича Космінського.

«Вперше, – пише Космінський, – я зустрівся з ним восени 1914 року... Матеріальні умови курсантів були дуже важкі. Стипендії видавали по 3 крб. на місяць, та й то не всім. Доводилося шукати побічного заробітку. Деякі курсанти ставали репетиторами, а інші – заробляли на станції, розвантажуючи вагони».

Проте, зазначає він далі, із заробітками щастило не всім. Космінський та його друзі після невдалих спроб знайти щось побічне засумували. Адже їм залишалось закінчити ще один курс.

І тут де не візьмись Довженко. В чорній тужурці. В мережаній вишиванці. Сів поруч. Почав розмову.

Та коли почув, що в курсантів серйозні проблеми, через деякий час приніс п'ять адрес, і хлопці того ж дня влаштувалися репетиторами.

Слухачів педкурсів, які нерідко голодували, він за власний рахунок водив до ідальні «Дім працелюбних», замовляв обіди або ж попутно купував для них сало, ковбасу, булки. Заодно був щедрим і на духовні харчі. Приходив до курсантів з «Кобзарем», з творами Івана Франка, Лесі Українки. Читав, декламував напам'ять. Розповідав про театр М. Садовського. А дізнавшись, що хлопці не мають навіть уявлення про сценічне життя, незабаром придбав їм квитки і разом з ними дивився п'єсу «Мартин Боруля».

За розповіддю Космінського, Довженко в своєму училищі завжди був оточений учнями на перервах, а на уроках постійно впроваджував ефективні методи, щоб збудити їх розумову діяльність, захопити, викликати цікавість, допомогти розібратися в найважливішому [5].

Кривава імперіалістична війна зі всіма своїми болячками увірвалася безпосередньо в Житомир на початку 1917-го. Проти прізвищ учителів Соколова, Дубищева, Карафа-Корбута з'явилися канцелярські помітки: вибули в армію. Місто заповнили пошарпані військові частини. На каретах, возах, тачанках транспортувалися поранені. Під впливом загальної істерії гімназисти, чиновники, юрби збуджених городян зустрічали їх вигуками «ура», закидали квітами. Був поміж ними і Довженко разом із своїми учнями.

Про це він пізніше напише: «...війну імперіалістичну сприйняв як обиватель, не критично».

Політичне пробудження обивателя посилюється в ньому в зв'язку з подіями, які завершилися Лютневою революцією того ж таки 1917 року.

«Скинення царя і самодержавства, – згадував Олександр Петрович, – ми, вчителі, селянські сини, чиновники десятого класу (цим чином удостоювали вчителів згідно з табелем про ранги. – Л.П.) зустріли з величезною стихійною радістю... Переді мною розсунулися стіни школи. Вулиця стала школою...».

Окриленим, радісно збудженим запам'ятався тоді він житомирцям. Проте «відсутність нормальної, здорової політичної освіти, відсутність найменшого уявлення про боротьбу класів і партій» неабияк давалася взнаки. І тому радість революції, радість звільнення від царизму в поєднанні з величезною кількістю нових недуманих і негаданих ідей, з численними гаслами про Україну, про свободу і самовизначення засліпила його як людину, говорячи його ж словами, що вийшла з погребя.

«Я, – зауважував Довженко, – вигукував на мітингах загальні фрази і радів, мов собака, який зірвався з цепу, щиро вірячи, що вже всі люди брати, що вже все цілком ясно, що земля у селян, фабрики у робітників, школи в учителів, лікарні у лікарів, Україна в українців, Росія в росіян, що завтра про це довідається увесь світ і, вражений розумом, що осяяв нас, зробить у себе те ж саме» [4, с.22].

За спогадом Варвари Довженко, в ті пам'ятні дні з вигуком «Почалося!» він поспішав на маніфестацію, схвилювано й палко виступав на трибуні, ведучи мову «про єдину волю, єдину мету і згуртованість повсталого народу, про його грізну силу». Та найбільше тішився оратор тим, що цар Микола II був не українець, а росіянин і що весь його рід був теж не українським. У цьому Олександр Петрович вбачав немовби цілковиту непричетність українців до поваленого ладу, а це вже й був, за його особистим визнанням, націоналізм.

Усі тогочасні українці здавалися молодому вчителю якимись особливо приємними людьми. І всіх, хто говорив українською мовою, він вважав «мужиками або з мужиків». Словом, не панамі. Бо тільки пани, ці гадюки з гадюк, розмовляли, на його думку, російською.

Такий спрощений підхід до національно-класового питання був, безумовно, політично наївним. Адже все було значно складніше. Складнішою, як пізніше переконався Довженко, була тоді й Україна, переповнена чужими й своїми панамі, які добре володіли українською мовою.

І, звичайно ж, що розібратись у всьому цьому було непросто.

Затхла, задушлива атмосфера губернского міста над Тетеревом не сприяла тому, щоб до кінця «просвітити розум» молодого інтелігента.

Це прийшло з часом.

Знагодились уроки лютого.

Під їхнім впливом Довженко нищівно бичував німецького кайзера Вільгельма як одного з головних винуватців у розв'язанні Світової війни. Гострій сатирі піддавав скороспішний випуск облігацій так званої «Позики свободи», до якої вдався тодішній Тимчасовий уряд, дошкульно викривав сміховинний розподіл прибутків від цієї ж позики. Отже, в розпалі незвичайних подій прозрівав, як бачимо, політично і вже «не кидав квітів у поранених і не кричав їм «ура», як робив це раніше.

У зв'язку з мобілізацією частини чоловіків на фронт Олександр Петрович змушений був нести значний тягар додаткового навантаження. Крім уроків фізики й

географії, малювання й гімнастики, йому довелося викладати історію і вести заняття з природознавства.

Шість предметів, шість уроків щодня!

А ще вимотували сили почастилі відверто ворожі випадки деяких училищних колег, доноси в поліцію, нудні й тривалі позаурочні бесіди з начальством, яке жахалося і через те не схвалювало його безоглядного вільнодумства.

Та Довженко йшов своїм шляхом.

У червні того ж таки 1917-го після невдалої хірургічної операції більш як на місяць заліг у лікарні. На поправку вирушив до батьків. І вже звідти, з рідної Сосниці, надсилав у Житомир листи.

А життя тим часом лаштувало Довженку нові серйозні випробування.

На початку осені він переїхав до Києва, чим, по суті, й завершив цей свій трирічний період житомирського вчителювання.

У Києві деякий час працював у вищому початковому училищі № 7. Проте недовго. І відомості про його роботу надто скупі.

Інша справа – Житомир.

Тут учительська сторінка Довженка вивчається до найменших подробиць. Особливо цікаві пошуки й публікації вже здійснили дослідники Т. Баймут, Л. Рубінштейн, С. Пультер (він же автор книги «Вивчення творчості О. Довженка в школі»), Т. Пущанко, А. Шевчук, М. Костиця, Г. Мокрицький та інші.

За свідченнями двох останніх, Олександр Петрович у ті свої роки мешкав у губернському місті за такими адресами: вулиця Базарна, 5, Дмитрівська, 12, Провіантська, 16 та Кашперівський провулок, 4. Найбільш пам'ятним вважався будинок на Провіантській. Але з розвитком міста і його новою забудовою цей ветхий, старий будинок знесли, а саму вулицю перейменували.

І тепер вона носить ім'я Довженка.

В и с н о в к и: 1. Будучи вчителем вищого початкового училища, О. П. Довженко не замикався в рамках шкільних програм. У навчанні й вихованні учнів шукав найефективніші підходи, на численних життєвих прикладах формував їхні погляди й переконання, пробуджував почуття людської й національної гідності.

2. Три роки учительської праці в умовах Першої світової війни, краху самодержавства й значних соціально-політичних зрушень були для нього особливо важливим періодом. Як педагог, він поступово збагачувався досвідом і з політично темного випускника Глухівського учительського інституту піднісся, зростав ідейно до рівня передової людини.

3. Своєю вчительською діяльністю О. П. Довженко залишив у Житомирі добру пам'ять, і тепер світле його ім'я тут достойно вшановується усіма.

1. *Баймут Т.* Маловідома сторінка з життя О.П.Довженка // Вітчизна. – 1962. – № 10.

2. *Державний архів м. Києва.* – Ф.153. – Оп.5. – Спр.2508.

3. *Довженко В.* Найдорожче, вічне // Полум'яне життя: Спогади про Олександра Довженка. – К.: Дніпро, 1973.

4. *Довженко О.П.* Твори. В 5-ти томах. Т.1. – К.: Дніпро. 1983.

5. *Космінський П.* Мої зустрічі з О.П.Довженком // Червоний прапор. – 1960. – 8 груд.; Великий гуманіст // Комуністична праця. – 1969. – 11 верес.

6. *Костенко В.* Красивий, мцудрий, добрий // Олександр Довженко: Збірник спогадів і статей про митця. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1959.

7. *Павлюк Ю.* Самородок // Деснянська правда. – 1965. – 11 квіт.

8. *Плачиди С.П.* Олександр Довженко: Біографічний роман. – К.: Молодь, 1980.

9. *Рубінштейн Л.* Олександр Довженко – вчитель // Радянська освіта. – 1968. – 31 лип.

10. Тримбач С. Олександр Довженко: Загибель богів: Ідентифікація автора в національному часо-просторі. – Вінниця: ГЛОБУС-ПРЕС, 2007.
11. ЦДІАКУ. – Ф. 707, – Оп. 229. – Спр. 88.
12. ЦДІАКУ. – Там само. – Спр. 92.
13. Шевчук А. Учитель Олександр Довженко // Кур'єр Кривбасу. – 2002. – № 151.

В статье рассмотрены основные историко-биографические факты, характеризующие учительскую деятельность всемирно известного кинорежиссера и писателя А. П. Довженко в годы Первой мировой войны и значительных социально-политических сдвигов.

Ключевые слова: А. П. Довженко, учительство, человек неисчерпаемой духовной силы.

The article is about the main historical and biographical facts of world famous film director and writer A.P.Dovzhenko, which characterize his teaching activity during the First World War and important social and political changes.

Key words: A.P.Dovzhenko, teaching activity, saw in him a man of inexhaustible spiritual strength.

